

enisa gazija-pajt

obrazovni sistemi i stepenovanje škola na području bih za vrijeme osmanske uprave

Uvod

Dolaskom Osmanlija mnogi gradovi na području Bosne i Hercegovine naglo se razvijaju. Brojni namjesnici žele ostaviti trajna znamenja, pa se tako grade džamije, musafirhane, biblioteke, tekije, karavansaraji, imareti, hanovi, hamami, bezistani, te mnogi obrazovni objekti.

Sve obrazovne institucije (mektebi, muallimhane, medrese) nastajale su i razvijale se pod utjecajem ranije osnovanih škola u Turskoj. Osmanski sistem obrazovanja bio je jedinstven na cijelom prostoru Carstva, a takav sistem i sami su preuzeli iz islamskog kulturnog svijeta još prije osnivanja Osmanske države.

Prva i najstarija učilišta u islamu bile su džamije. Džamije ne samo da su bile mjesta za obavljanje pet dnevnih namaza nego su služile i kao mjesta gdje se održavala nastava, te kao sudnice i javna mjesta za rješavanje svih važnih pitanja državnog života. Postepeno je džamija gubila tu svoju ulogu i postala ustanova samo za vršenje vjerskih obreda.

Mektebi

Riječ mekteb (od arapske riječi “ketebe” – pisati) jeste opći naziv za početnu školu. Učitelj u ovim školama zvao se muallim. U početku su mektebi bili u sklopu džamije, a kasnije su građeni pokraj džamije, u sklopu jednog vakufa kao zadužbine pojedinca, jer nije bilo državnih škola. Po svojoj vanjskoj

arhitekturi mektebi se ni po čemu nisu razlikovali od običnih, stambenih prizemnih kuća.¹

Prema odredbama vakufnama, ove škole nazivane su raznim imenima.

Najtipičnija imena jesu:

- bejtu-l-ilm;
- bejtu-t-ta'lim;
- muallimhana;
- daru-t-ta'lim;
- mekteb (maktab), veoma rijetko.

Bez obzira na upotrebu raznih izraza, škole se podudaraju ne samo u predmetima i funkciji nego i u značenjima upotrijebljenih izraza. Ovi izrazi ili konstrukcije izvedeni su od riječi: *osoba, kuća, nauka, učiti i pisati*. Primjećuje se da riječi nisu uzete iz jednog, nego iz tri orijentalno-islamska jezika (arapskog, turskog i perzijskog), što nagovještava da će obrazovanje i kulturna nadgradnja imati obilježje arapsko-islamskih znanosti, a nikako tursko-arapskih ili pak perzijskih.²

U prvom periodu najčešći naziv bio je “bejtu-l-ilm” (kuća znanja), “bejtu-t-ta'lim” (kuća pouke), što će kasnije biti zamijenjeno nazivom “mekteb” ili “sibjan mekteb”.³

Mektebi su od svih škola koje su postojale za vrijeme osmanske vladavine na našim prostorima bili najbrojniji. Njih je bilo u svim gradovima, manjim mjestima i većim selima Bosne i Hercegovine. U njima, kao u početnim školama, stjecalo se početno vjersko obrazovanje. Većinom su podizani uz džamije.⁴

Osnivanje mekteba nije teklo po planu, i njihov tačan broj teško je utvrditi. Ali kako je džamija bilo mnogo, i broj mekteba bio je velik. U periodu turske vladavine u Bosni i Hercegovini ta cifra prelazila je hiljadu.⁵

Kao sastavni dio naselja bosansko-islamskog tipa, mektebi su na ovim prostorima građeni po uzoru na osmansko-islamsku

¹ Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, Svjetlost, 1996., str. 186.

² Omer Nakičević, *Arapsko-islamske znanosti i glavne škole od XV do XVII vijeka*, Fakultet islamskih nauka, 1999., str. 73.

³ Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Islamski kulturni centar Mostar, 1999., str. 86.

⁴ Hajrudin Čurić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918*, Veselin Masleša, 1983., str. 34.

⁵ Ibid, str. 25.

arhitekturu s izraženim utjecajem lokalne arhitekture građenja. Mektebi su građeni u skladu s raspoloživim i ovom ambijentu prikladnim materijalima i tradicijom građenja.⁶

Većina mekteba imala je jednu veću učionicu čija je unutrašnjost građena jednostavno, bez ikakvih dodatnih elemenata. Iako su jednoprostorni mektebi najbrojniji, građeni su i dvoprostorni i troprostorni mektebi.

Jednoprostorni mektebi imali su samo jednu prostoriju, u koju se ulazilo direktno iz vanjskog prostora, što je otežavalo rad zimi, s obzirom na hladnoću. Ovi mektebi najčešće su građeni kao prizemne građevine, a susreću se i u gradovima i u selima. Dvoprostorni mektebi, pored glavne učionice, imaju i ulazni hodnik koji se često proteže duž cijele učionice i služi za prolaz, odvajanje učionice od vanjskog prostora radi buke i zbog hladnoće u zimskom periodu, te radi ostavljanja obuće. Mektebi ove vrste najfunkcionalniji su i najbrojniji, a građeni su kao spratne i prizemne zgrade. Troprostorni mektebi sadrže, pored učionice i hodnika, i jednu dodatnu prostoriju za učitelja, a građeni su kao prethodni, tj. kao prizemne i spratne građevine.⁷

Budući da su mektebi fungirali kao početne škole u kojima su se stjecali osnovno školsko obrazovanje i odgoj, čitanje, pisanje, osnovi vjere i vjerskog odgoja, i u Osmanskom carstvu nastava se u njima odvijala u skladu s višestoljetnom tradicijom mektebske nastave u orijentalno-islamskom kulturnom svijetu. Nastavu u mektebu izvodio je muallim, koji je često bio i imam susjedne džamije, a on je imao svog zamjenika, halifu, koji je, također izvodio dio nastave i ponavljao gradivo s učenicima.⁸

U mektebima se učilo arapsko pismo koje je s vremenom postalo pismo prilagođeno i osmanskome turskom jeziku, zatim osnovni propisi iz dogmatike, obredoslovlja, morala.

Metode izvođenja u mektebima bile su uglavnom tradicionalne, s mnogo vježbi koje je nametala priroda nastave. Budući da nastava nije izvođena u posebnim odjeljenjima i razredima, nego kolektivno, svaki je učenik imao poseban individualni program, tzv. "sabah", koji je savlađivao u skladu sa svojim individualnim

⁶ Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Islamski kulturni centar Mostar, 1999., str. 132.

⁷ Ibid, str. 136.

⁸ Ibid, str. 26.

sposobnostima i uložnim trudom. Time je bilo omogućeno da oni učenici koji su inteligentniji i vredniji brže savladaju nastavni plan i program uz istovremeno ponavljanje ranijeg gradiva slušajući drugu djecu u toku nastave. Učitelj (muallim) imao je pri tome posebnu ulogu i sam je kreirao način izvođenja nastave.⁹

Obredoslovlje se u prvom periodu, kao i ranije, učilo prema djelu “Munijetu-l-musalli ve gunjatu-l-mubtadi” (Zelja klanjača i potrebe početnika), bilo da je riječ o originalu Sadiduddina el-Kašgarija ili komentaru Ibrahima Halebija koji je poznat kao *Halebi kebir* i *Halebi sagir* (Veliki i Mali komentar). U pojedinim mektebima ovaj udžbenik zamjenjivan je Ilmihalom, udžbenikom vjeronauke koji sadrži osnovne propise iz dogmatike i obredoslovlja. Najpoznatiji udžbenik ove vrste bio je poznati “Mizrakli ilmihal” na turskom jeziku, nazvan tako po slici koplja na koricama prvog litografskog izdanja. Međutim, već od polovine XVI stoljeća u mektebskoj nastavi koristi se čuvena *Bergivijina risala* (Risalei-Bergivi), jednostavno poznata kao Bergivija. Ovaj udžbenik napisao je poznati teolog Muhamed ibn Pir Ali iz Birge u Maloj Aziji na turskom jeziku, a sadrži osnovne elemente iz dogmatike i obredoslovlja. Udžbenik je poznat također kao “Vasijetnama” (Testament) ilmihal, tako da je postao pojam za osnovno vjersko štivo.¹⁰

U isto vrijeme, glavno djelo koje se bavi didaktičko-moralnim propisima u nastavi, ili tačnije za muallime bilo je djelo *Ta’limu-l-mutaallimin* (Poučavanje učenika) od Barhanuddina ez-Zarnudžija, te udžbenik arapskog jezika *Alet*, koji je sadržavao gramatiku i sintaksu arapskog jezika, što je korišteno samo u nekim mektebima.¹¹

Mekteba je bilo muških, ženskih i mješovitih, a rad je uglavnom bio usklađen s islamskim propisima i ekonomskim mogućnostima.

Muallimhane

Ranije je rečeno da su se obrazovne institucije na području Bosne i Hercegovine razvijale pod utjecajem obrazovnih institucija na području cijelog Osmanskog carstva, te su tako u našim krajevima osnovane i muallimhane.

⁹ Ibid, str. 87.

¹⁰ Ibid, str. 88.

¹¹ Ibid, str. 88.

Mektebe i muallimhane uglavnom su osnivali pojedinci kao svoje zadužbine, vođeni izrekom Muhammeda, a.s.: “Najbolje što čovjek može ostaviti iza sebe jesu tri stvari:

- dobro dijete, koje mu čini dovu (moli za njega);
- sadaku (vakuf), koja se koristi, a njemu dospijeva nagrada;
- znanje kojim se koriste nakon njegove smrti oni nakon njega.”

(Sunen, Ibn Madže)¹²

Muallimhana je objekat koji je predstavljao posebnu vrstu višeg mekteba, odnosno niže srednje škole. U muallimhanama se obrazovao kadar za potrebe novootvorenih mekteba. To su bile ustanove, uglavnom, internatskog tipa, namijenjene za siromašniju djecu. Polaznicima muallimhane bile su osigurane besplatna hrana i odjeća.

Prva muallimhana izgrađena je u Sarajevu 1477. godine i bila je poznata kao Ajjas-begova muallimhana. U ovoj se obrazovnoj instituciji, po svemu sudeći, obrazovao prvi imamski i učiteljski kadar u Bosni. U nedostatku medresa, koje se počinju otvarati početkom XVI stoljeća, ovo su bile niže srednje škole.

Medrese

Uz mektebe i muallimhane podižu se medrese i dershane, prve ustanove srednjeg i višeg obrazovanja.¹³

Ko je sagradio prvu medresu u Bosni i Hercegovini, kada i u kojem mjestu, teško je utvrditi. Poznato je da je prije Gazi Husrev-bega podignuta u Sarajevu medresa koju je sagradio Firuz-beg. On je u mahali, koja se službeno vodi pod imenom Hubjar-agina mahala, podigao jednu lijepu i visoku medresu. Mahala u kojoj je izgrađena ta medresa prozvana je u narodu mahala Medresa. Spomenuta medresa već odavno je srušena i nestala.¹⁴

¹² Salih Indžić, *Biseri vjerovjesničke mudrosti*, Elči Ibrahim-pašina medresa, Travnik, 2001., str. 106.

¹³ Historičari navode da je, po svoj prilici, prva medresa u islamskom svijetu izgrađena u Nejsaburu (Nišapuru), glavnom gradu pokrajine Horosan u Perziji, iza 400. godine po Hidžri. Pouzdano se zna da je prvu veliku medresu u Bagdadu podigao vezir Nizamu-l-Mulk Tusi, koja je po njemu i nazvana Nizamijja, a otvorena je 1067. godine.

¹⁴ Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkīt, *Povijest Bosne I*, El-Kalem, 1999., str. 95.

Kao i ostale obrazovne institucije, i medrese su podizane na inicijativu pojedinaca kao vakufski objekti. Na osnovu uvida u sačuvane deftere i vakufname iz ovog perioda vidi se da su prvi osnivači ovog tipa škola u Bosni i Hercegovini bili, uglavnom, državni velikodostojnici, sandžak-bezi, valije, njihove vojvode i drugi visoki državni funkcioneri.¹⁵

U pogledu arhitektonskih rješenja, medrese u Osman-skom carstvu nastavljaju tradiciju ranijih seldžučkih medresa s otvorenim dvorištem, ali i originalnim rješenjima zavisno od ambijenta u kojem su građene.

Nastava u medresama Bosanskog ejaleta izvođena je na tradicionalni način, kao i u ostalim dijelovima Carstva. Učenici u medresama nisu bili posebno raspoređeni po godištim ili u određene razrede, nego su radili u halkama (kružocima), što je omogućavalo brže i efikasnije obrazovanje talentiranim i vrednijim učenicima, te je uspjeh zavisio od vlastitog zalaganja. Iz halke u halku prelazilo se neposredno po savlađivanju određenog gradiva.¹⁶

Nosilac obrazovnog procesa bio je muderris. Pri definisanju profila ličnosti nastavnog osoblja često su bivala zastupljena četiri bitna elementa:

- moralna ličnost;
- kvalifikacije i obrazovanje;
- metodičnost i pedagoška sposobnost i
- opis radnog mjesta (šta će se predavati).

Od profesora se tražilo da predaje: Tefsir (Egzegezu Kur'ana), Hadis (Tradiciju), Ahkam (Šerijatsko pravo), Usul (Osnove šerijatskog prava), Kelam (Apologetiku), Me'ani i bejan (Poetiku i stilistiku), te ostalo što budu zahtijevali mjesto i običaj.¹⁷

Glavni metodi u medresama bili su: memoriranje (hifz), ponavljanje (i'ada), razumijevanje (diraja), diskusije (mudhaka) i prepisivanje bilješki (kitaba).¹⁸

¹⁵ Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Islamski kulturni centar Mostar, 1999., str. 152.

¹⁶ Ibid, str. 153.

¹⁷ Omer Nakičević, *Arapsko-islamske znanosti i glavne škole od XV do XVII vijeka*, Fakultet islamskih nauka, 1999., str. 102.

¹⁸ Fikret Karčić, *Islamske studije na pragu 21. vijeka: Naslijeđe prošlosti i izazovi budućnosti*, Novi muallim, god. II, br. 6/2001, Sarajevo, 2001., str. 5.

S kolikom se ozbiljnošću pristupalo nastavnom procesu, možemo vidjeti iz sljedećeg primjera koji se navodi u Gazi Husrev-begovoj vakufnami, gdje se kaže da niko od studenata ili profesora ne smije izostati s predavanja. S predavanja profesor može izostati jedino kad postoji za to opravdan razlog, a studenti prazničnim danima i u vrijeme odmora, kako je to poznato i što nema potrebe objašnjavati.¹⁹

Broj podignutih medresa u Bosni i Hercegovini za vrijeme osmanske uprave teško je utvrditi s obzirom da je značajan broj dokumenata izgubljen. Međutim, na osnovu raspoloživog materijala, može se konstatovati da je postojao imponzantan broj ovih ustanova, prema nekim procjenama, čak više od stotinu.²⁰

Pored mekteba, muallimhana i medresa, u kojima se stjecalo, uglavnom, vjersko obrazovanje, postojale su i obrazovne institucije zvane ruždije, koje su bile prve državne svjetovne škole u Bosni i Hercegovini, otvorene prije okupacije i pristupačne pripadnicima svih vjeroispovijesti²¹, te sljedeće stručne škole: Činovnička škola (Sabah mektebi), Učiteljska škola (Daru-l-muallimin), Popravilište (Islahana) ili Sirotište (Daru-š-šefeka) i Pripravna vojna škola (Mektebi-idadije).²²

Zaključak

Ovo je kratak osvrt na obrazovne institucije na području Bosne i Hercegovine za vrijeme osmanske uprave.

Navedeno je koje se obrazovne institucije javljaju u tom periodu, odakle vuku svoje korijene, te njihovo rangiranje, od početnih (mekteba) preko nižih srednjih (muallimhana), do viših srednjih škola (medresa).

U radu je navedeno, pored predmeta i materije koji su se izučavali, na koji se način izvodila nastava, ko su bili nosioci nastavnog procesa i kakav je morao biti profil ličnosti nastavnog osoblja.

¹⁹ Hamdija Kreševljaković, *Spomenica Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice*, Sarajevo, 1932., str. 28.

²⁰ Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Islamski kulturni centar Mostar, 1999., str. 156.

²¹ Hajrudin Čurić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918*, Veselin Masleša, 1983., str. 135-136.

²² Ibid, str. 155.